Starokršćanski lokaliteti u istočnoj Slavoniji u svjetlu novih arheoloških istraživanja

Kelava, Dominik

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:162:880302

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

Image not found or type unknown

Repository / Repozitorij:

University of Zadar Institutional Repository

zir.nsk.hr

Image not found or type unknown

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju
Preddiplomski sveučilišni studij arheologije (jednopredmetni)

Dominik Kelava

STAROKRŠĆANSKI LOKALITETI U ISTOČNOJ SLAVONIJI SVJETLU NOVIH ARHEOLOŠKIH ISTRAŽIVANJA

Završni rad

Zadar, 2018.

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju
Preddiplomski sveučilišni studij arheologije (jednopredmetni)

STAROKRŠĆANSKI LOKALITETI U ISTOČNOJ SLAVONIJI U SVJETLU NOVIH ARHEOLOŠKIH ISTRAŽIVANJA

Završni rad

Student/ica:
Dominik Kelava

Mentor/ica:
prof. dr. sc. dr. h. c. Ante Uglešić

Zadar, 2018.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Dominik Kelava,** ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Starokršćanski lokaliteti u istočnoj Slavoniji u svjetlu novih arheoloških istraživanja** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 27. rujna 2018.

SADRŽAJ

1. Uvod 1

2. Položaj istočne Slavonije u kasnoj antici 3

3. Povijesni pregled starokršćanskih zajednica na tlu istočne Slavonije 4

4. Povijest arheoloških istraživanja na području Slavonije 7

5. Starokršćanski lokaliteti na području istočne Slavonije 9

5.1. Štrbinci 9

5.2. Kamenica 22

5.3. Sotin 27

6. Zaključak 30

7. Literatura 32

8. Popis ilustracija 34

9. Popis karti 35

Sažetak 36

Abstract 37

1. Uvod

Istraživanje povijesti starokršćanskih zajednica na području kontinentalne Hrvatske obilježeno je nerazmjerom između bogatstva podataka iz povijesnih izvora i siromaštva izvorne arheološke građe iz predmetnog razdoblja. Oskudni arheološki ostaci, koje valja tumačiti kao posljedicu slabije istraženosti, omogućavaju tek djelomičan uvid u život i djelovanje prvih kršćana u kontinentalnoj Hrvatskoj. Novija sustavna arheološka istraživanja rezultirala su nizom novih spoznaja koje obogaćuju dosadašnja znanja i predstavljaju važan doprinos stvaranju što vjernije i potpunije arheološke slike starokršćanske Panonije. Stoga je upravo cilj ovoga rada sintezom svih starokršćanskih arheoloških lokaliteta na području istočne Slavonije i analizom relevantne arheološke građe, istaknuti važnost starokršćanskog horizonta u općem kulturno-povijesnom razvoju tog dijela Hrvatske.

Prvi temelji za proučavanje starokršćanskog horizonta istočne Slavonije učinjeni su objavom kataloga „Od Nepobjedivog Sunca do Sunca Pravde“ 1994. godine. Ta prva sinteza počivala je na pregledu i opsežnoj revalorizaciji cjelokupnog do tada poznatog arheološkog materijala iz razdoblja ranog kršćanstva u kontinentalnoj Hrvatskoj. Treba istaknuti da je riječ o nalazima među kojima je tek rijetkima poznat siguran kontekst, što otežava njihovu znanstvenu interpretaciju i onemogućuje donošenje konkretnijih zaključaka. Međutim, tijekom posljednja dva desetljeća poduzeta su brojna arheološka istraživanja, zahvaljujući kojim su novi arheološki nalazi iz vremena prvih kršćana u istočnoj Slavoniji ugledali svjetlo dana. Među istraženim nalazištima treba istaknuti Štrbince, Kamenicu i Sotin koji su pružili ponajviše materijalnih dokaza koji posvjedočuju postojanje razvijenih starokršćanskih zajednica na tim položajima i pridonose poznavanju starokršćanskog horizonta u životu stanovnika nekadašnje provincije *Pannonia Secunda*.

Na primjeru Štrbinaca razmatraju se problemi oko ubikacije Certisije te ističe važnost dragocjenih i izvrsno očuvanih grobova dekoriranih freskama. Uz analizu grobne arhitekture, posebna je pozornost posvećena grobnim freskama jer je riječ o jednom od rijetkih primjera grobnoga slikarstva u kontinentalnoj Hrvatskoj. Ukupnost arheoloških ostataka, od izvanredno oslikanih grobnica i bogatih grobnih nalaza do epigrafskih spomenika, svjedoči o postojanje snažne starokršćanske zajednice na mjestu današnjih Štrbinaca.

Na lokalitetu Kamenica nađeni su arhitektonski ostatci za koje se smatra da pripadaju memorijalno-cemeterijalnom kompleksu koji je bio posvećen sv. Polionu. Ujedno, prema povijesnim izvorima treba pretpostaviti da se radi i o mjestu na kojem je i spaljen sv. Polion. Na lokalitetu su nađeni iznimni nalazi koji upućuje na jako djelovanje starokršćanske zajednice

na širem području Cibala. Kompleksu pripada bazilika koja je okružena dvostrukim zidovima koji su najvjerojatnije bili natkriveni krovom te oktogonalni objekt koji se povezuje s baptisterijem i ostali objekti nepoznate namjene. Nalazi poput freske, novca i mramora upućuje na bogatu starokršćansku zajednicu uz mnogobrojne donacije.

U Sotinu nalazi antičkih plomba sa starokršćanskim motivima ukazuju na postojanje starokršćanske zajednice na području nekadašnjeg rimskog naselja Kornaka.

2. Položaj istočne Slavonije u kasnoj antici

Na području istočne Slavonije od 1. stoljeća po Kristu razvijala se provincija *Pannonia* koja se za vrijeme Trajana dijeli na gornju i donju Panoniju odnosno na *Pannonia Superior* i *Inferior*. Situacija u administrativnoj podjeli Panonije ne mijenja se do dolaska Dioklecijana na vlast 284. godine kada ujedno počinje razdoblje kasne antike. Dioklecijan 297. godine Panoniju dijeli na četiri provincije *Pannonia Valeria, Prima, Secunda* i *Savia* (Slika 1.). Zadnje dvije provincije su na području Hrvatske dok se na području istočne Slavonije razvijala provincija *Pannonia Secunda*.[1]

Slika 1. Administrativna podjela Panonije (PANNONIA PRIMA, 2018. - Pannonia Prima, https://en.wikipedia.org/wiki/Pannonia_Prima, 25.7.2018.)

[1] B. MIGOTTI, 1994, 41.

3. Povijesni pregled starokršćanskih zajednica na tlu istočne Slavonije

Istočna Slavonija kao i ostatak kontinentalne Hrvatske kristijanizirani su u sredini i u drugoj polovici 3. stoljeća kao i susjedna područja poput sjeverne Italije, Dalmacije i Istre. Na početku 3. stoljeća nemamo dokaze postojanja razvijenih kršćanskih zajednica na području Panonije. Postoje legende o početcima panonske crkve u apostolsko doba no izvori su uzeti sa sumnjom.[2] Prema Mirji Jarak ako je uistinu došlo do kristijanizacije u početcima 3. stoljeća, ona nikako nije bila jaka da obuhvati cijeli prostor jer je većina ljudi ostala vjerna poganstvu i tijekom 4. stoljeća. Primjer odbacivanja kršćanstva izvlači iz područja sjeverne Italije odnosno u gradu Val di Non u kojom su stradala trojica svećenika koja su htjela sagraditi crkvu zbog jakih poganskih vjerovanja te nisu dopuštali potpunu kristijanizaciju.[3]

Prve faze oblikovanja kršćanskih zajednica na području Panonije nisu poznate, a prvi spomeni o zajednicama javljaju se u doba progona kršćana. Izvori spominju veliki broj mučenika i njihova stradanja te pomažu u zaključcima o izgledu zajednica krajem 3. i početkom 4. stoljeća. Izvori koji spominju područje istočne Slavonije u razdoblju progona nisu dovoljno kritički sagledani te se ne mogu iznositi sigurni zaključci o početcima razvoja kršćanskih zajednica.[4]

Saznanja o mučenicima i zajednicama na našim područjima uvijek prvo izvodimo iz Jeronimovog martirologija koji je nastao sredinom 5. stoljeća na području akvilejskog kruga, dok je najstariji rukopis sačuvan iz 7. stoljeća. Martirologij je jako popularan zbog njegove starosti no ne daje uvijek točne podatke te samo sadrži najosnovnije podatke o mučenicima dok izostaju spomeni o zajednicama.[5] O zajednicama i detaljnim opisima mučeništva izvodi se iz kasnoantičkih izvora odnosno iz pasija pojedinih mučenika koja opisuju kada i gdje se događa mučeništvo te tijek događaja koji su prethodili mučenju kršćanina. Za područje istočne Slavonije najbitniji je izvor o zajednicama pasija Poliona u kojoj se izvlači neizravan spomen crkvene hijerarhije u Cibalama dok ostale pasije spominju podatke o formiranju zajednica.[6]

---

[2] M. JARAK, 1994, 20. Legenda o početcima panonske crkve u Sirmijumu preuzete su iz *Illyricum sacrum* te u njima se objašnjava osnutak u apostolsko doba. Napravljena sinteza djela nije kritički sagledana nego s posebnim ugledom je preuzeto legendarni početak koji se tiče naših područja. Uočen je nedostatak izvora 2. i 3. stoljeća koja bi predstavila biskupe između 1. stoljeća do Dioklecijanovih vijesti o progonima.

[3] M. JARAK, 1994, 20.

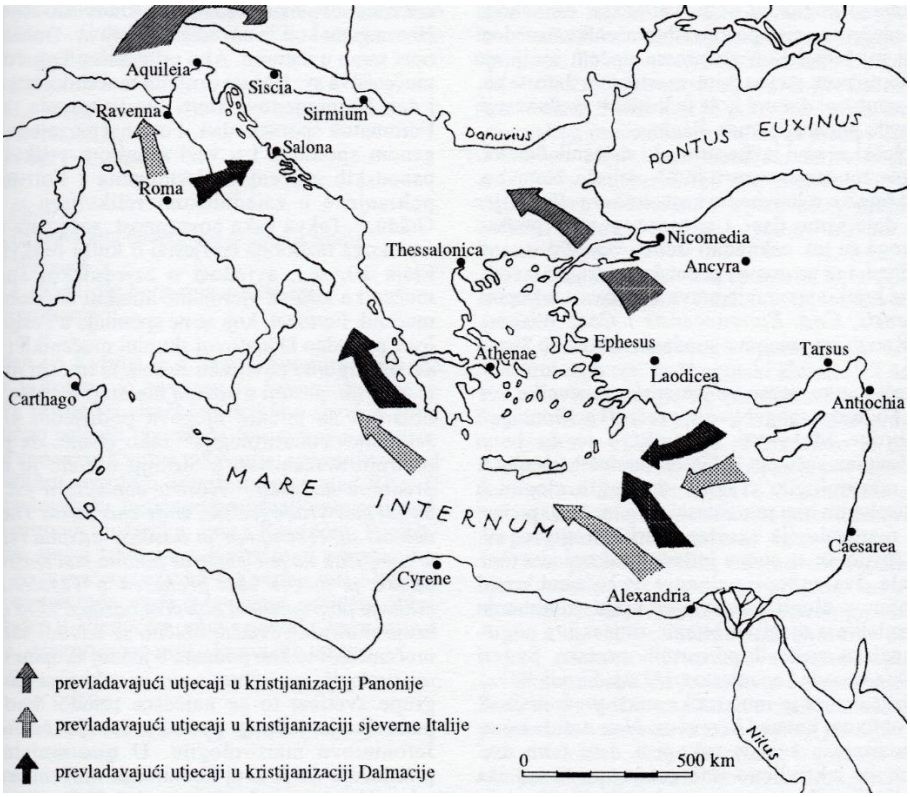
[4] M. JARAK, 1994, 20.

[5] M. JARAK, 1994, 21. Martirologij ne daje točne podatke zato što je nastao spajanjem različitih izvora koji nisu kritički sagledani pa tako imamo često ponavljanje imena istih mučenika te navodi pogrešno podrijetla nekih mučenika i javljaju se iskrivljenja imena gradova i područja.

[6] M. JARAK, 1994, 24-27. Ostale pasije poput Kvirinove spominju administrativnu podjelu Panonije. Sineretova pasija navodi podrijetlo mučenika i njegovo doseljene što dokazuje utjecaje s istoka na našim područjima, dok Irenejeva pasija spominje katolički karakter općina na području Panonije. Donatova pasija nam navodi bitne podatke o panonskom kleru.

Mučenici cibalske zajednice imaju vrlo istaknuto mjesto jer je prvi poznati mučenik Euzebije pripadao toj zajednici te podatak govori o razvijenosti cibalske općine sredinom 3. stoljeća te se s njim otvara povijest kršćanskih zajednica na prostoru tadašnje Panonije.[7]

U fazama formiranja kršćanskih općina postoje utjecaji iz Male Azije i Grčke te utjecaji iz sjeverne Italije i takve veze s istočnim i zapadnim područjima postoje u 4. stoljeću i nastavljaju se do 6. stoljeća. Veze s provincijom Dalmacijom posvjedočene su tek u 6. stoljeću dok se ne zna kakvi su odnosi bili prije 6. stoljeća jer su slabo istraženi kroz izvore i arheologiju. Odnosi s istokom provode se kroz dovedene biskupe iz Male Azije i arijanstvo koje je došlo na naše prostore. Veze s Italijom pokazuju se kroz djelovanje Ambrozija iz Milana sa sirmijskom općinom (Slika 2.).[8]

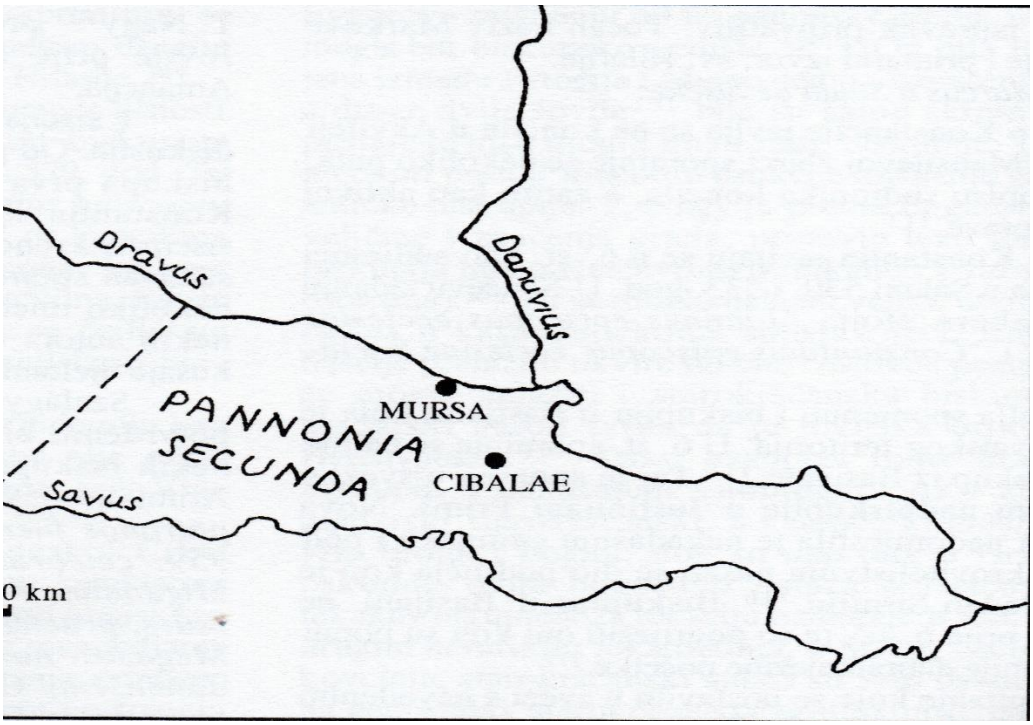

Slika 2. Utjecaji u kristijanizaciji Panonije (M. JARAK, 1994, 21.)

Za proučavanje zajednica kroz 4., 5. i 6. stoljeće na našem području uzimaju se izvori koji imaju izvedenu biskupsku listu. U slučaju Sirmija i njegove zajednica nema velike dileme jer je najbrojnija u odnosu na naše općine u kontinentalnoj Hrvatskoj. U cibalskoj općini ne spominju ostale biskupe nakon Euzebija te takav nedostatak onemogućuje istraživanje crkvene povijesti Cibala koja je bila jaka. Na području Murse i njegove zajednice nemamo posvjedočenih

[7] M. JARAK, 1994, 31.
[8] M. JARAK, 1994, 32.

poznatih mučenika, ali imamo posvjedočenu biskupiju sa sjedištem u Mursi i jedinog poznatog biskupa Valenta (Slika 3.). O njemu se puno pisalo jer je bio pristaša arijanstva te se otvoreno zalagao na brojnim crkvenim koncilima za taj oblik vjerovanja pa tako se u različitim radovima znanstvenika koji su proučavali povijest crkvenih koncila i borbe protiv arijanstva, spominju da su panonske zajednice i njihovi biskupi 4. stoljeće pretvorili u svoje stoljeće. Razvoj zajednica tijekom 5. i 6. stoljeće slabo je poznato te imamo neke spomene biskupa ti izvori svjedoče o nestajanju panonske crkvene zajednice, ali starokršćanski nalazi i malobrojna literatura pokazuje da su ipak postojale zajednice tijekom cijelog 6. stoljeća prilagođavajući se novoj situaciji.[9] Tome ide u prilog akt koji govori kako Justinijan daje posjede Cibala i ostalih gradova u Panoniji benediktincima da ublaži promjene u carstvu.[10]

Slika 3. Posvjedočene biskupije na tlu istočne Slavonije (M. JARAK, 1994, 33.)

[9] M. JARAK, 1994, 32-39.
[10] J. BRUNŠMID, 1902, 131.

4. Povijest arheoloških istraživanja na području Slavonije

Istraživanje povijesti starokršćanskih zajednica na području Panonije ima dugu tradiciju koja je potpomognuta povijesnim vrelima pa je tako mađarska arheologija ubicirala važne nalaze starokršćanske materijalne kulture dok je u našem dijelu Panonije razdoblje od 3. do 6. stoljeća u kojima se razvijaju starokršćanske zajednice slabo istražen. Jedini tekst koji obuhvatio tematiku starokršćanskih nalaza u sjevernoj Hrvatskoj bila je pregledna studija koju je napisala Branka Vikić – Belančić 1978. godine do objave kataloga „Od Nepobjedivog Sunca do Sunca Pravde" 1994. godine u kojem su obuhvaćeni svi nalazi starokršćanske materijalne kulture na području našeg dijela Panonije te je postala primarna literatura iz kojeg se mogu izvlačiti podatci o starokršćanskoj kulturi.[11]

Od izložbe Arheološkog muzeja u Zagrebu 1994. godine koja je tematizirala staro kršćanstvo u kontinentalnoj Hrvatskoj provode se sustavna arheološka istraživanja u Štrbincima koja se povezuje s rimskim naseljem *Certissia*, kojem se ušlo u trag kasnoantičkim nekropolama gdje se pojavljuju i starokršćanski nalazi. Lokalitet u znanstvenu literaturu ulazi početkom 20. stoljeća pod krivo ubiciranim imenom jer su se nalazi koji su pronađeni na njivama Štrbinaca pripisivali Mursi i drugim gradovima dok nije Branka Migotti 1997. godine uočila pogrešku i ispravila je. Lokalitet se pojavljuje na arheološkoj karti krajem 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća kada Josip Brunšmid uz potporu biskupa Josipa Jurja Strossmayera poduzima spašavanje rimske arhitekture koja je bila opremljena freskama i mozaicima, no nije uspio u svojim nastojanjima jer su u međuvremenu seljaci oranjem sve uništili. Kasnije provodi arheološko istraživanje koji je bio ograničenog obima, a nalazi su objavljeni u stručnoj literaturi pod nastojanjem da lokalitet učini zanimljiv svijetu arheologije, međutim nisu urodili nikakvim rezultatima. Poslije toga nalazi su se pojavljivali tijekom obrade zemlje i završavaju u različitim institucijama. Osnivanjem Muzeja Đakovštine 1952. godine sva su istraživanja provedena pod njegovim okriljem u suradnji s Brankom Migotti.[12]

Na području Vinkovaca odnosno na lokalitetu Kamenica provodila su se manja istraživanja od 2012. do 2014. godine. O starokršćanskoj zajednici na području antičkih Cibala znamo puno iz povijesnih izvora, ali arheologija je dala malo nalaza koji se povezuju s kulturom prvih kršćana u Cibalama. Prva koja je dala preglednu studiju o starokršćanskom životu jest Alojzija Ulman koja je pretpostavila da se episkopalni kompleks nalazi u centru grada u blizini današnje crkve

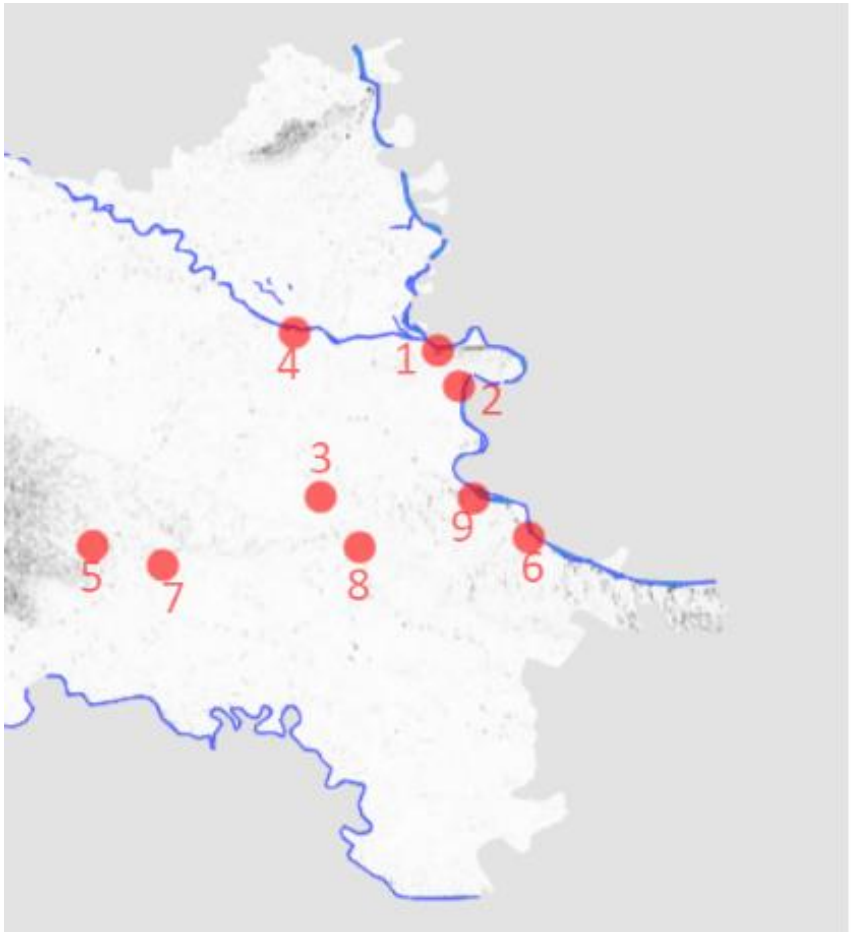
[11] B. MIGOTTI, 1994, 41.
[12] B. MIGOTTI, 1998, 73-76.

te da se mjesto mučeništva sv. Poliona nalazi kod crkve sv. Ilije do istraživanja na Kamenici.[13] Lokalitet Kamenica kod antičkih Cibala prvi put je spomenuo Josip Brunšmid u svojoj literaturi povodom pronađenih ulomaka korintskog kapitela. Kasnije nije pridavana nikakva pozornost lokalitetu pa su tako zbog posljedica dubokog oranja unazad desetak godina prva pokusna istraživanja provedena 1968., a provela ih je Vesna Šaranović Svetek. Tijekom iskopavanja nađene su grobnice koje su bile arhitektonski uklopljene pa je pretpostavila da se nalazi luksuznija građevina. Kako su ta istraživanja prekinuta nastavilo se s oranjem pa su tako izlazili ulomci mramora na površinu. Izbor nalaza ponukao je Stojana Dimitrijevića da pretpostavi da se na tom mjestu nalazio sakralni objekt koji se povezuje s mučenikom svetim Polionom.[14] Od tada istraživanja nisu provedena do 2012. g. zbog miniranosti područja. Terenska je istraživanja vodio arheološki odjel Gradskog muzeja Vinkovci pod vodstvom kustosa Hrvoja Vulića.[15] Daljnja su istraživanja provedena 2013. i 2014. g. kada su iskopane dvije sonde uzduž zidova, što je dovelo do novih otkrića.[16]

Objavom članka „Antičke plombe iz Sotina“ 2006. godine dobio se uvid u arheološki materijal na kojem se pojavljuju starokršćanski motivi te ih je autor datirao u razdoblje poslije Milanskog edikta, ali da ne ide kasnije od 392. godine jer život u Kornaku polako zamire. Takvi nalazi su jako vrijedni jer su to najstariji tragovi starog kršćanstva u rimskom naselju.[17] Branka Migotti pretpostavlja da se nalazi potencijalan starokršćanski lokalitet u samom centru Kornaka odnosno na području današnje župne crkve.[18]

[13] B. MIGOTTI, 1994, 48.
[14] S. DIMITRIJEVIĆ, 1979, 180-181.
[15] H. VULIĆ, 2012, 63.
[16] H. VULIĆ, 2016a, 91.
[17] M. ILKIĆ, 2006, 69.
[18] B. MIGOTTI, 2015,66.

5. Starokršćanski lokaliteti na području istočne Slavonije

Karta 1. Popis nalazišta starokršćanske kulture

Na području istočne Slavonije, odnosno na devet mjesta, nađeni su starokršćanski nalazi od kojih su sigurni starokršćanski lokaliteti Štrbinci kod Đakova, Kamenica kod Vinkovaca te Osijek na pojedinačnim mjestima dok od objave znanstvenog rada „Antičke plombe iz Sotina“ imamo naznake postojanja starokršćanske zajednice u Kornaku (Karta 1.).

5.1. Štrbinci

Štrbinci su arheološki lokalitet s kulturnim slojevima iz prapovijesti, antike i srednjega vijeka. Nalazi se tri kilometara jugoistočno od Đakova, a predstavlja prirodnu cjelinu sastavljena od dva niska brežuljka između koja se nalazi zaravan (Karta 2.). Mjesto je obrađeno poljoprivrednim dobrima te je omeđeno prometnicama koja ide prema Vinkovcima i Slavonskom Brodu. Rasprostire se na površini od 63 hektra.[19]

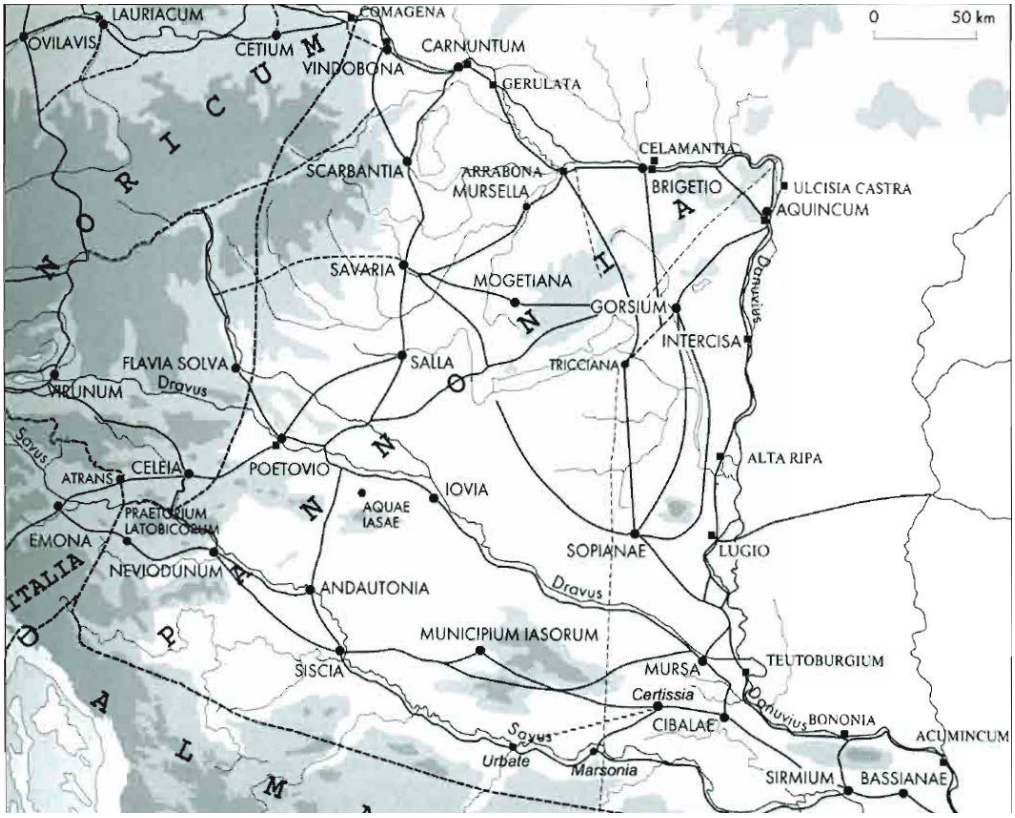
[19] B. MIGOTTI, 1998, 73.

Karta 2. Položaj Štrbinaca

Mnogi su se znanstvenici bavili pitanjem točnog imena naselja koji se nalazio na Štrbincima pomoću izvora koji donose različita imena: Klaudije Ptolomej – *Kertissa*, Antoninov itinerar – *Cirtisia, Cirtisa*, Peutingerova karta – *Certis* i Anonim iz Ravene – *Certisia*, [20] dok se u znanstvenim radovima uvriježio naziv *Certissa* koja nije potvrđena u povijesnim izvorima. Tako nije postojao nijedan epigrafski nalaz koji bi potvrdio točno ime naselja sve do 1998. godine kada je u Dijecezanskoj zbirci pronađen natpis na mramornom ulomku u kojem se spominje ime *Certissia* (Slika 4.), koja se nalazi na 22. milji ceste zapadno od Cibala koja je povezivala sa Siscijom, riješeno je ime naselja dok ubiciranje tog naselja nije riješeno jer ne postoji nikakva dokumentacija o mjestu nalaza koji bi potvrdio lokaciju.[21]

[20] LJ. PERINIĆ, 1998, 79.
[21] B. MIGOTTI, 2012, 11.

Slika 4. Položaj Certisije na cesti (B. MIGOTTI, 2012, 10.)

Najveći dio arheološke građe dolazi iz kasnoantičke nekropole sa Štrbinaca te se svi istraženi grobovi datiraju u razdoblje 4. stoljeća, ali se javlja problem povezivanja jer ne postoje uvjeti zbog slabo arheološke istraženosti kasnoantičkog horizonta u hrvatskom dijelu Panonije pa tako se ne mogu zaključiti kronološki, vjerski, društveni i etnički uzroci.[22]

Grobovi koji su istraženi sadržavali su kosture pokojnika pa se pretpostavlja da su četiri najbogatija groba na nekropoli bila kršćanska, dok za desetak siromašnih ukopa Branka Migotti s oprezom povezuje kršćanskim obilježjima.[23]

Zastupljeni su oblici istraženih grobova grobnica zidana od opeke s dvoslivnim krovom i jednostavan ukop u zemlji, a takvi su oblici najbrojniji oblik kasnoantičkih grobova u Panoniji. Velika je posebnost na Štrbincima što se dvije grobnice s dvoslivnim krovom pripisuju kršćanskim grobovima zbog freski koja je u jednom grobu sačuvana u cijelosti (Slika 5.), dok su u drugoj mali ostatci. Takvi grobovi inače nisu bili oslikani nego ožbukani s jednom vrste boje pa tako freska, o kojoj će biti kasnije riječi, spada u rijetke primjere grobnog slikarstva u kontinentalnoj Hrvatskoj.[24] Prvi je grob uz sačuvanu fresku sadržavao perle od stakla te perle

[22] B. MIGOTTI, 1998, 89-90.
[23] B. MIGOTTI, 1998, 90.
[24] B. MIGOTTI, 1998, 90-91.

od tankog lima koje su bile dio ogrlice, narukvicu polukružnog presjeka u kojem su se krajevi bili u obliku zmijske glave i repa, kositreni prsten i okove škrinjice od bronce koje su bile pravokutno savijene s po dvije plosnato raskucane klinaste zakovice i dvije raskucane brončane žice. Drugi grob je sadržavao zaobljeni ulomak vrata staklene posude od prozirnog zelenkastog stakla te brončani novac Jovijana.[25]

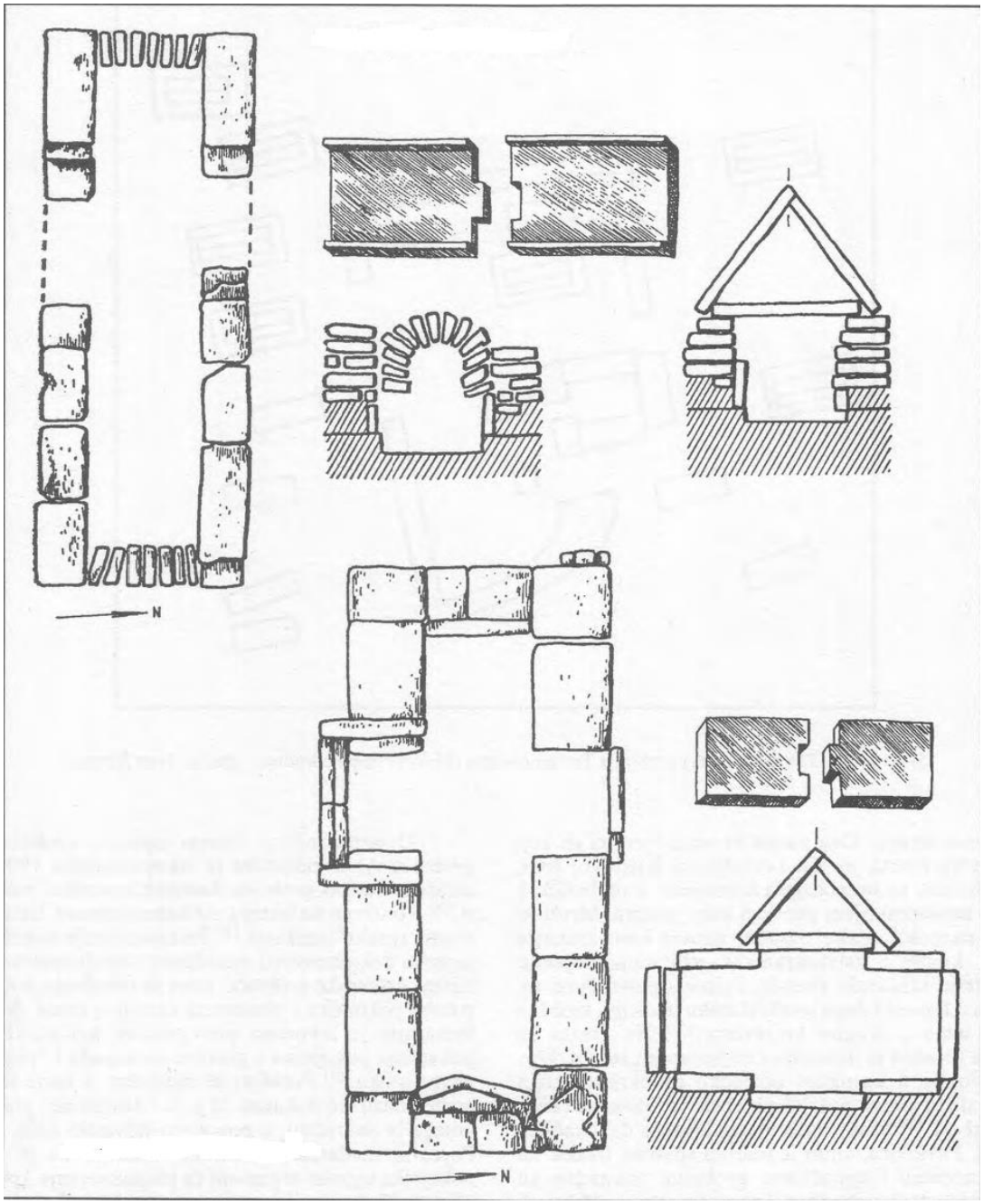

Slika 5. Grobnica s dvoslivnim krovom i freskom (B. MIGOTTI, 1994, 69.)

Zadnja dva najbogatija groba posebna su po tlocrtu koji ima oblik latinskog križa te je jedan od njih u cijelosti zidan, a drugi djelomično zidan ciglom (Slika 6.). Takav je križni tlocrt nastajao dodavanjem bočnih istaka i takav postupak je uobičajen kod kasnoantičkih ukopa zbog prilaganja grobnih priloga. Takav slučaj nije zabilježen u Štrbincima jer su prilozi raspoređeni i po grobnoj raci pa tako prema Branki Migotti namjera im je bila podariti oblik križa tako da ističe vjersku pripadnost, a takve se analogije u starokršćanskoj arheologiji ne pojavljuju te je

[25] Z. DUKAT et al., 1998, 66-68.

jedinstvena pojava u starokršćanskom svijetu.[26] U grobovima su nađeni vrčevi različitih oblika, staklena boca, narukvice, okovi kutije, nož, novac, balsamarij, unguentarij, naušnice, perle, kopče, prsten, igle, zrna, ogledalo, kockice za igru, prsten-ključ.[27]

Slika 6. Grobovi u obliku latinskog križa (B. MIGOTTI, 1994, 57.)

[26] B. MIGOTTI, 1998, 91-92.
[27] Z. DUKAT et al., 1998, 60-66.

Ostali su grobovi osiromašeni, a razlog osiromašenja koji se navodi jest da osiromašenje u Panoniji od kraja 4. stoljeća dolazi zbog vjerske ili imovinske prirode, ali postoji i mogućnost pljačkanja grobnica. Tako u grobu gdje je sačuvana freska kosti su nagurane na stranu dok ostali prilozi koji nisu uzeti mogu razlučiti je li je to antička ili suvremena ruka pljačkaša.[28]

Četiri najbogatija groba pripadala su ženama te je tako iznesena pretpostavka da su žene prihvaćale novu vjeru s ciljem očuvanja starih običaja, ali da tu vjeru nisu vrijeđali. Prva tri groba sigurni su kršćanski ukopi dok grob s ulomcima freske vjerojatno je pripadao kršćanki jer se nalazio blizu kršćanskog ukopa. Ostalih desetak grobova koji su bili oko grobnice s freskom pripadali su kršćanima, ali oni su bili siromašni brojem priloga te je njihovo siromaštvo bilo uvjetovano gospodarskim, a ne vjerskim zbog nedostataka bilo kakve grobne konstrukcije. Prema Branki Migotti sva tri sigurna kršćanska ukopa ukazuju na odlike sinkretičkog rituala zbog osobitosti takvih grobova koji pokazuju odlike kršćana poput freske i oblika groba dok kroz priloge ne iskazuju vjerska obilježja su.[29]

Postoje epigrafski spomenici koji potječu sa Štrbinaca pa tako prva dva sigurno dok su ostali bili mogući dijelovi nadgrobnih spomenika. Oni pripadaju najrasprostranjenijem tipu spomenika u Panoniji, a to je titul od mramora koji su bili jednostavne pravokutne ploče prosječne debljine 2-7 centimetara s tekstom koji je preko cijele površine. Postoji epigrafski spomenik u opeci koja na sebi ima prikaz kristograma te je zbog motiva povezan s nadgrobnim spomenikom (Slika 7.). Količina mramora u odnosu na druge vrste kamena neuobičajena je i u velikim kršćanskim središtima pa tako postoje pretpostavke da je postojala klesarska radionica i to najvjerojatnije na samim Štrbincima. Za dataciju mramornih ulomaka između 3. i 5. stoljeća poslužila je građa iz Savarije koja je paleografski slična našoj građi.[30]

[28] B. MIGOTTI, 1998, 95.
[29] B. MIGOTTI, 1998, 96-95.
[30] B. MIGOTTI, 1998, 93.

Slika 7. Opeka s prikazom kristograma (Z. DUKAT, et al., 1998, 15.)

Najzanimljiviji natpis jest epitaf koji su Flaviju Mauru podigli njegovi sudruzi odnosno članovi profesionalnog kolegija i tako se iskazuje potvrda o postojanju kršćanskih kolegija u Panoniji najkasnije od 4. stoljeća te da je taj kolegij posjedovao kršćanske grobove i dokazuje da je rimsko naselje na Štrbincima bilo gradske naravi (Slika 8.).[31]

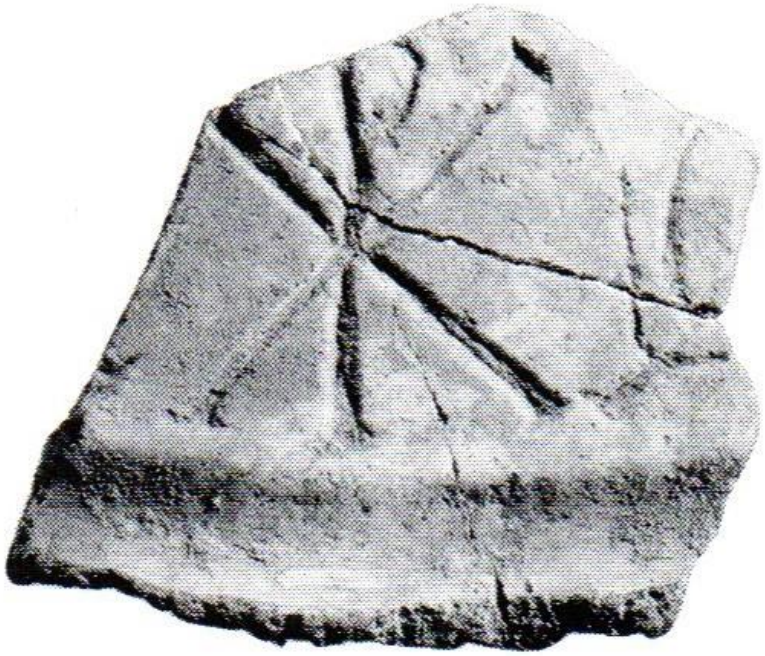

Slika 8. Nadgrobni natpis Flavija Maura (Z. DUKAT, et al., 1998., 13.)

Jedan od problematičnih ulomaka je okrugla mramorna ploča s kristogramom koji je moguće bio nadgrobni spomenik s natpisom te da je služio istodobno kao pokrovna ploča te menza za

[31] B. MIGOTTI, 1998, 93-94.

gozbu (Slika 9.). Takav je tip zastupljen u Panoniji i Dalmaciji no ako menza nije sadržavala natpis onda postoji mogućnost da je bila oltarna ploča te da je to jedini trag crkvene arhitekture.[32]

Slika 9. Okrugla mramorna ploča (Z. DUKAT, et al., 1998, 15.)

Epigrafski natpis koji spominje Certisiju poticajne je naravi, prva dva retka pjesnički su nadahnuta dok treći redak potvrđuje da se naselje nalazilo na križanju putova odnosno da je bilo *bivium* (Slika 10.). Sadržaj je svjetovne naravi te je Branka Migotti odbacila sve pretpostavke da je grobni natpis. Natpis je obilježen kristogramom te tako Migotti tumači da se u gradu isticalo službeno kršćansko ozračje od konca 4. stoljeća. Dokumentacija za mjesto nalaza natpisa ne postoji, ali ako uistinu potječe sa Štrbinaca onda je ujedno i najvažniji natpis koji potvrđuje mjesto ubiciranja Certisije na mjestu Štrbinaca.[33]

[32] B. MIGOTTI, 1998, 94.
[33] B. MIGOTTI, 1998, 94.

Slika 10. Natpis sa spomenom imena naselja (DRUM.HR - Arheološka izložba ranokršćanskih nalaza, 2014, http://drum.hr/arheoloska-izlozba-ranokrscanskih-nalaza/, 3.8.2018.)

Freska koja je nađena i izvađena iz groba te konzervirana i izložena pokazuje odlike kršćanske tematike. Freska na sebi ima prikaz kristograma i paunova (Slika 11.). Branka Migotti smatra da je freska kršćanska zbog prikaza kristograma te zato što paunovi sliče na jelene koji su poznati kršćanski znak u ikonografiji, te da perje na njihovoj glavi sliči na rogove. Između paunova prikazana je vaza koja sliči na kantaros kojega je zbog oštećenja teško bilo razlučiti, a najgore je oštećen donji dio kantarosa, te se uopće ne može razlučiti. Takve se vaze pojavljuju u kršćanskim prikazima u ovom dijelu provincije Panonije. Branka Migotti također pretpostavlja da je razlog zašto je freska bojana crvenom bojom simboličan, tj. čest je simbol u kršćanskoj ikonografiji, te da među ostalima može predstavljati novi život, besmrtnost i dobrotu. Također smatra da ukrasi na rubovima freske predstavljaju zidove vrta što bi bila alegorija edenskog vrta.[34] N. Cambi smatra da bi datacija ove freske u 4.st. dokazala da su u Panoniji u tom razdoblju postojala dva različita stila i pristupa temama u oslikavanju freski.[35]

[34] B. MIGOTTI,1997,213-217.
[35] N. CAMBI, 2002, 285.

Slika 11. Freska iz Štrbinaca (RADIO ĐAKOVO - Arheološka izložba u Muzeju Đakovštine, 2014,http://www.radio-djakovo.hr/2014/10/arheoloska-izlozba-u-muzeju-dakovstine/, 3.8.2018.)

Na fresci je zapravo prikazano rajsko nebo kojeg simboliziraju tri zvijezde.[36] Prema D. Damjanović Barišić moglo bi se pomisliti kako je majstor koji je izradio fresku želio prikazati Sv. Trojstvo. Na, tzv. Dogmatskom sarkofagu tri su zvijezde simbolički prikazane kao tri kruga, smještene su točno ispod figura koje prikazuju Sv. Trojstvo. Možda se prikazivanjem triju zvijezda koje aludiraju na Sv. Trojstvo zapravo željelo suprotstaviti Arijanstvu koje je u Panoniji bilo posebno živo (biskupi od 345. do 378. su Arijanci). Godine 378. dolazi biskup Ambroz i ustoličuje ortodoksnog biskupa.[37]

Autorica također konstatira kako je majstor dobro upoznat s ikonografskim aparatom kojeg prikazuje, pa sugerira kako bi mogao biti pripadnik funeralnog kolegija. Damjanović spominje natpis iz Certisse koji je đakonu Mauru podigao kolegij, ona kaže možda upravo funeralni. Autorica fresku datira u sam početak 5. stoljeća.[38]

[36] D. DAMJANOVIĆ, 2009, 256.
[37] D. DAMJANOVIĆ, 2009, 258.
[38] D. DAMJANOVIĆ, 2009, 259.

Druga freska koja je postojala u grobnici nađena je u sedam ulomaka koji su pripadali unutrašnjem zabatu. Freska je imala dva sloja od kojih je donji sloj sive žbuke grub dok je gornji bijele boje i finije strukture. Crvenim je tonovima oslikan prizor, no ne može se razlučiti te su moguće bili biljni i geometrijski motivi koji se vide u djelićima.[39]

Na području Štrbinaca pronađena su dva pozlaćena stakla. Prvo staklo je pronađeno 1965. godine prilikom građevinskih radova unutar nepoznatog konteksta te se ne može potpuno razriješiti je li je taj kontekst bio stambeni ili grobni (Slika 12.). Prema Branki Migotti pozlaćeno staklo je unutar grobnog konteksta jer provodi zaštitna istraživanja kasnoantičke nekropole u blizini trafostanice i time povezuje staklo kao grobni prilog, no navodi da je moglo biti unutar stambenog konteksta jer je površina sačuvanih stijenki stakla i znatno veća. Dno se sastoji od dviju staklenih stijenki od kojih je gornja malo uzdignuta na rubovima i udubljena u sredinu dok je donja stijenka lagano zaobljena. Na njoj imamo prikaz bračnog para unutar trostruke trake na kojoj se žena nalazi na lijevoj, a muškarac na desnoj strani koji je odjeven u tuniku i ogrtač prikopčan na desnom ramenu lukovičastom fibulom. Žena na lijevoj strani odjevena je u tuniku i ogrtač. Na praznom prostoru oko portreta nalazi se natpis jedne riječi *FLOPENTES* koji je isprekidan u značenju *oni koji cvjetaju*.[40] Datiranjem stakla I bavili su se mnogi stručnjaci poput Fadića, Cambija, Dema i drugih autora. Prema Branki Migotti staklo I treba datirati između 330. i 360. godine.[41]

[39] Z. DUKAT et al., 1998, 68.
[40] B. MIGOTTI, 2003, 23-26.
[41] B.MIGOTTI, 2003, 35-36.

Slika 12. Pozlaćeno staklo I (B. MIGOTTI, 2003, 24)

Drugo pozlaćeno staklo pronađeno je u grobu djevojčice tijekom istraživanja kasnoantičke nekropole 2001. godine (Slika 13.). U grobu djevojčice pronađen je veliki broj grobnih priloga što je uobičajeno za kasnu antiku. Na stijenkama stakla unutar jedne trake prikazana je četveročlana obitelj. Na lijevoj strani prikazani su majka i kći te na desnoj otac i sin. Lica bračnog para jako su slična dok se samo razlikuju u načinu izrade frizure. U slobodnom prostoru stijenki nalazi se natpis *VIVATIS FELICIS IN DEO* koji u prijevodu glasi: Živite sretni u Bogu. Tri riječi su odvojene dvama cvjetovima u ulozi pravopisnih znakova.[42] Prema Branki Migotti dataciju stakla II treba staviti u razdoblju 360.-400.[43]

[42] B. MIGOTTI, 2003, 36-46.
[43] B. MIGOTTI, 2003, 61.

Slika 13. Pozlaćeno staklo II (B. MIGOTTI, 2003, 45)

Analogije za staklo I ne postoje te je najvjerojatnije izrađeno u Rimu dok za staklo II postoje analogije pozlaćenog stakla iz Dunaujvarosa gdje se pokazuju velike sličnosti u izradi i prikazu (Slika 14.). Prema Branki Migotti ta dva stakla nastala su u radionici koja je djelovala na području nekadašnje rimske provincije Panonije.[44]

Slika 14. Pozlaćeno staklo iz Dunaujvarosa (B. MIGOTTI, 2003, 47)

[44] B. MIGOTTI, 2003, 67-68.

5.2. Kamenica

Najvažniji je starokršćanski lokalitet u južnoj Panoniji memorijalno-cemeterijalni kompleks Kamenica. Lokalitet se nalazi 1.5. km istočno od središta Vinkovaca koji odgovara središtu antičkih Cibala (Karta 3.).[45] Kompleks je nastao na mjestu smrti jednog od dvaju mučenika u Cibalama, odnosno svetog Poliona, koji se spominje u povijesnim izvorima da je spaljen jednu rimsku milju od Cibala.[46] Kako su vršena mjerenja i istraživanja lokaliteta utvrđeno je da jedna rimska milja odgovara današnjoj udaljenosti lokaliteta Kamenica od antičkih bedema.[47]

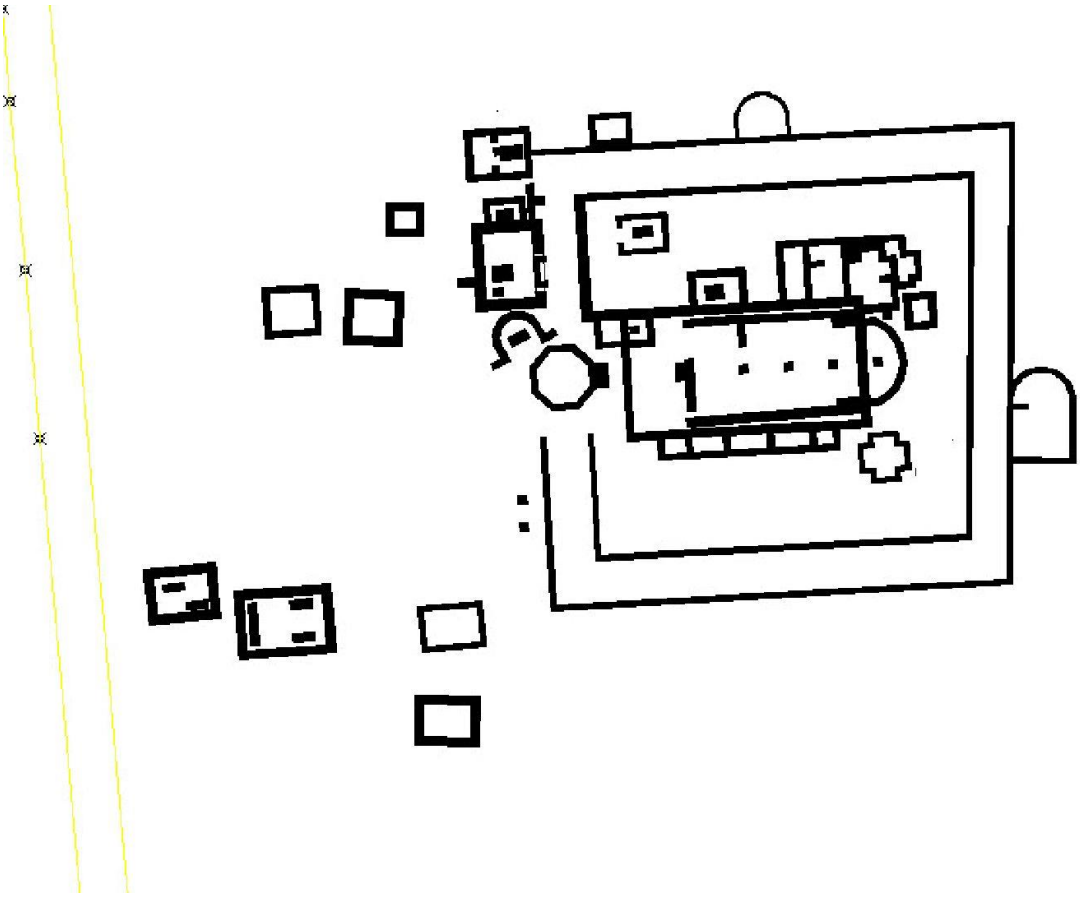

Karta 3. Označen položaj Kamenice

Najnovijim istraživanjima i georadarskim snimkama utvrđeni su ostatci nekadašnjeg velebnog kompleksa koji se povezuje s mučenikom sv. Poliona. Kompleks se rasprostire na 6000 m^2 te prema Hrvoju Vuliću to je najveći poznati memorijalno-cemeterijalni kompleks u Hrvatskoj.[48] Njegova centralna građevina unutar kompleksa je duga 35 metara, a široka 15 metara te prema Vuliću okružena je dvostrukim natkrovljenim zidom. Takva građevina povezuje se s bazilikom

[45] B. MIGOTTI, 1994, 48.
[46] H. VULIĆ, 2014, 201.
[47] B. MIGOTTI, 1994, 48.
[48] H. VULIĆ, 2016b, 138.

te uz nju u dvorištu imamo naznake dviju kapelica i oktogonalne građevine koja se povezuje s baptisterijem ili martirijem i ostale objekte kojima se ne može raspoznati funkcija.[49] Izvan zidova koji okružuju dvorište i objekte, nalazimo četverokutne objekte koje su prema Vuliću najvjerojatnije zidane grobnice te na širem području mnoštvo grobova koji će pomoći u rekonstrukciji života kršćanskog stanovništva Cibala (Slika 15.).[50]

Slika 15. Tlocrt kompleksa na lokalitetu Kamenica (GRADSKI MUZEJ VINKOVCI, 2012 - Arheološki lokalitet Kamenica, http://muzejvk.hr/?attachment_id=857, 5.8.2018.)

Tijekom prvih rekognosciranja i istraživanja od 2010. godine skupljeni su ulomci mramora koji su bili vidljivi na površini i poslani su na analizu u Ljubljanu na njihovo Sveučilište kod profesora Bojana Djurića i utvrđeno je da su neki ulomci mramora slični mramoru carske palače u Sirmiju dok ostali ulomci pripadaju mediteranskim tipovima mramora koji su inače rijetki u ovom kraju zbog skupog transporta, a to tako ukazuje na veliku raskošnost kompleksa (Slika 16.).[51]

[49] H. VULIĆ, 2015, 70.
[50] H. VULIĆ, 2012, 64-65.
[51] H. VULIĆ, 2016b, 137.

Slika 16. Ulomci mramora s lokaliteta Kamenica (H. VULIĆ, 2015, Tafel 21, Fig. 3)

Na lokalitetu su pronađene mramorne ploče izrađene u tehnici *opus sectile*. Prema Vuliću to bi ukazivalo na pomoć carskog dvora pri izgradnji objekta jer je materijal jako vrijedan i do njega je bilo teško doći. Vulić smatra da se to najvjerojatnije dogodilo za vrijeme Valentinijana koji je rodom iz Cibala. To dodatno potvrđuje tlocrt koji ima analogije sa sjevernojadranskim kršćanskim objektima.[52]

Sveukupno je istraženo 15 grobova unutar i izvan zidova kompleksa te su svi bili opljačkani osim groba 12 koji je ostao netaknut. Grob 12 pripada tipu koji na zapadnom dijelu ima bačvasti svod od cigli dok na istočnom dijelu ima dvoslivni krov od tegula. Takve se analogije nalaze na nekropoli u Mačvanskoj Mitrovici (Slika 17.).[53]

[52] H. VULIĆ, 2012, 65.
[53] H. VULIĆ, 2016b, 139.

Slika 17. Grob 12 (H. VULIĆ, 2016a, 92.)

Najbolji nalaz u grobu 6 koji je opljačkan jesu freske koje su ostale sačuvane te su one među rijetkim primjerima grobnog slikarstva na području kontinentalne Hrvatske. Freske prikazuju lovore, cvijeće, a sa strane imamo oslikan kvadrat s dijagonalama između koji se prikazuje cvijet te se to povezuje s motivom rajske ograde (Slika 18.). Oslikan je i unutrašnjost zabata koji ima na sebi prikaz vijenca unutar kojeg je cvijet koji se povezuje s ljiljanom koji se u starokršćanskoj ikonografiji povezuje s Djevicom Marijom (Slika 19.).[54] Analogije s grobom i freskama javljaju se u Panoniji odnosno na nekropolama Sirmija i Sopiana. [55]

Slika 18. Grob s freskama (FOTOTEKA GMVK, H. VULIĆ, 2013.)

[54] H. VULIĆ, 2014, 205-206.
[55] H. VULIĆ, 2016b, 139.

Slika 19. Unutrašnjost zabata s freskom (FOTOTEKA GMVK, H. VULIĆ, 2013.)

U iskopavanju groba 13 nađeni su ulomci sarkofaga koji je bio građen od vulkanskog kamena, a takav je vulkanski kamen jako rijedak na našim područjima i najbliže analogije su s nekropole u Sirmiju. Uz osmerokutni objekt nađeni su grobovi 6, 7, 8 i 11 te s obzirom na blizinu grobova, prema Vuliću to su ostatci nekakvog mauzoleja. U grobu 14 nađen je srebrni langobardski novac što ovaj grob datira u 7. stoljeće (Slika 20.). Istraženi grobovi građeni su od opeke dok grob 13 je zapravo bio sarkofag od vulkanskog kamena.[56]

Slika 20. Langobardski novac (H.VULIĆ, 2016b, 139.)

[56] H. VULIĆ, 2016b, 139-141.

Datacijom ovog kompleksa bavila se Branka Migotti do prvih istraživanja te na temelju slučajnih nalaza datira lokalitet kroz 4. i 5. stoljeće i pretpostavila je da na tom lokalitetu treba očekivati monumentalnu sakralnu građevinu te da je izrastao u okviru privatnog imanja.[57] Kompleks se datira nakon Milanskog edikta, ali ne možemo ga točno datirati. Prema Hrvoju Vulić na Kamenici postoje više faza gradnje samog objekta, a prvi objekt posvećen svetom Polionu bio je manjih dimenzija koji je kasnije nadograđen. Postoji mogućnost faza gradnje za vrijeme cara Konstantina.[58] Pitanje je kad kompleks napušten, ali zbog langobardskog novca možemo govoriti o kontinuitetu kompleksa između 4. i 7. stoljeća.[59]

5.3. Sotin

Sotin se nalazi 10 kilometara jugoistočno od Vukovara. Na mjestu Sotina nalazilo se rimsko naselje *Cornacum* koji je bio smješten uz dunavski limes. U Sotinu su nađene plombe koje su inače česta pojava u antičkom svijetu. Plombe su korištene za ograničavanje korištenja zapečaćenih pošiljaka i time se čuvala tajna. Antičke se plombe mogu svrstati u tri skupine, a to su plombe carske administracije i vojske, plombe gradskih službe te privatne plombe. Tako su zanimljive privatne plombe u kojima se javljaju i starokršćanski motivi što ukazuje na postojanje starokršćanske zajednice u Kornaku.[60]

Karta 4. Položaj Sotina

[57] B. MIGOTTI, 1994, 48.
[58] H. VULIĆ, 2012, 65.
[59] H. VULIĆ, 2016b, 142.
[60] M. ILKIĆ, 2006, 57.

Plomba koja pripada službenim pečatima prikazuje u desnom dijelu polja vojnika koji je u pokretu i s kopljem u ruci, a iza njega je arhitektura u obliku dviju kula s krovovima na dvije vode koja je u gornjem dijelu spojena zidom. Prema Mati Ilkiću možda prikazuje gradska vrata. Na lijevoj polovici prikazan je vojnik koji u punom trku obara neprijatelja, a nasred plombe je prikazan oveći kristogram ispred kojeg je prednji dio broda na uzburkanoj vodi. Sadržaj se povezuje s bitkom Kostancija II. protiv Magnencija kod Murse i Cibala. Sadržaj na plombi prikazuje Mursu iz 351. godine, poraženog Magnencijevca i brod na Dravi. Prema Mati Ilkiću taj sadržaj ima osnovnu poruku kojom želi prikazati u obliku kristograma pobjedu kršćanstva nad poganskom religijom. Takva antička plomba nema nikakve analogije s istočnim i zapadnim provincijama rimskog carstva (Slika 21.).[61]

Slika 21. Antička plomba s prikazom kristograma (M. ILKIĆ, 2006, kat. br. 14, 74.)

Ostale dvije antičke plombe koje sadrže starokršćanske motive pripadaju privatnim pečatima te jedna od njih je propao tijekom čišćenja te se može samo predočiti iz crteža koji je ostao sačuvan. Ta plomba na sebi ima kristogram. Najbliže analogije su u Mađarskoj i Austriji (Slika 22.).

[61] M. ILKIĆ, 2006, 61-63.

Slika 22. Crtež plombe s kristogramom (M. ILKIĆ, 2006, kat. br. 15, 74.)

Druga antička plomba na sebi ima prikaz biblijske scene Danijela u lavljoj jami. Danijel je prikazan frontalno u stavu oranta te su simetrično postavljeni dva lava (Slika 23.). Plomba koja simbolizira spasenje ima analogije s plombom iz rumunjskog nalazišta Izvoaraele. U Hrvatskoj ta scena pojavljuju se na starokršćanskom relikvijaru iz Novalje. Prema Mati Ilkiću plombe se datiraju nakon Milanskog edikta, ali ne kasnije od 392. godine kada život u Kornaku odumire te su to najstariji tragovi starog kršćanstva. Nađene su na mjestu današnje župne crkve i takva crkva ima faze gradnje iz srednjeg vijeka dok nije utvrđeno ima li i starijih gradnja jer se nije dalje istraživalo. Ako postoji onda prema Mati Ilkiću možemo očekivati nekakav sakralni objekt za okupljanje manje vjerske zajednice u Kornaku.[62]

Slika 23. Plomba s prikazom Danijela (M. ILKIĆ, 2006, kat. br. 16., 74.)

[62] M. ILKIĆ, 2006, 68-69.

6. Zaključak

Pregledom povijesnih izvora za starokršćanske zajednice na području rimske provincije Panonije očekivalo bi se mnoštvo arheoloških nalaza koji svjedoče o prvim kršćanima na tom području. No, situacija na polju arheologije i arheoloških ostataka daleko je od stvarne potvrde tih povijesnih zapisa. Oskudnost materijalnih dokaza posljedica je slabijeg stupnja istraženosti i nedovoljnog stručnog zanimanja za starokršćansku arheologiju. Takve su se okolnosti odrazile i na opće poznavanje starokršćanskog horizonta u Hrvatskoj koje je prvenstveno bilo bazirano na istraživanju i interpretaciji starokršćanske baštine na istočnoj jadranskoj obali. Takva neravnomjerna slika između slabo poznatog starokršćanskog horizonta u Slavoniji naspram vrlo bogatih i dobro očuvanih spomenika Dalmacije i Istre, tek je objavom kataloga „Od nepobjedivog Sunca do Boga pravde“ 1994. godine djelomično uravnotežena. U okviru kataloga učinjena je složena revalorizacija nalaza koja je pružila novo svjetlo na predmetnu problematiku i postavila temelje daljnjoj znanstvenoj djelatnosti. Od objave kataloga pobudio se interes stručnjaka za proučavanje starokršćanskog horizonta što je dijelom u svezi s intenziviranom arheološkom djelatnošću koja je urodila važnim spoznajama pri poznavanju materijalnog i duhovnog života starokršćanskih zajednica istočne Slavonije.

Analiza rezultata arheoloških istraživanja u Štrbincima i Kamenici te objava pojedinačnih nalaza olovnih plombi sa starokršćanskom ikonografijom, unaprijedila je topografiju starokršćanskih lokaliteta kontinentalne Hrvatske. U Štrbincima starokršćanske nalaze većinom poznajemo iz grobnog konteksta. Nalazi poput freske sa starokršćanskom ikonografijom, pozlaćenih stakla, grobne arhitekture i epigrafske građe ukazuju na iznimno bogat život kršćana i postojanje velike starokršćanske zajednice na području Štrbinaca tijekom 4. i 5. stoljeća. Na lokalitetu Kamenica u blizini Vinkovaca dokazano je postojanje martirijalno-cemeterijalnog kompleksa te su na njemu provedena manja istraživanja kojima su otkriveni važni nalaza koji prikazuju život kršćana na području Cibala. Također, dokumentirano postojanje sakralne arhitekture izuzetno je važno jer je riječ o izdvojenom i rijetkom primjeru na razini cijele kontinentalne Hrvatske. Glavnina dosadašnjih pretpostavki o izgledu, strukturi i formi kompleksa koje je uz baziliku, vjerojatno sadržavao i baptisterij te mauzolej proizlazi iz nedestruktivnih geofizičkih istraživanja koja su još jednom potvrdila svoju važnost i nužnost sve veće primjere u arheološkom istraživanju. Ističe se nekoliko faza gradnje kompleksa, a moguće je da jedna od faza pripada i vremenu vladavine Konstantina, vjerojatno poslije Milanskog edikta 313. godine kojim je Konstantin ozakonio kršćanstvo, a taj je događaj bio prekretnica u životu starokršćanskih zajednica. Kraj uporabe kompleksa vjerojatno je povezan

pojavom novih društveno-političkih tendencija koje se afirmiraju početkom 7. stoljeća, a koje donose nove oblike religijskih i kultnih praksi. Uz ostatke sakralne arhitekture, sondažnim istraživanjima dokumentirane su grobne cjeline koje se odlikuju izvanrednim primjerima grobnog slikarstva kakvi su utvrđeni i istraživanjem kasnoantičke nekropole u Štrbincima. Osim izvrsno očuvanih grobnica dekoriranih fresko slikanim motivima starokršćanske ikonografije, Štrbinci se ističu i po drugim arheološkim nalazima, nažalost pronađenim izvan konteksta, no i oni, svojom dragocjenošću i umijećem izrade svjedoče o snažnoj razvijenoj starokršćanskoj zajednici. Pojedinačni arheološki nalazi antičkih plombi s motivima kršćanske tematike iz Sotina ubrajaju i to mjestu u skupinu starokršćanskih lokaliteta, premda bez konteksta njihova arheološka vrijednost nije potpuna. Plombe datiraju nakon Milanskog edikta i svjedoče o prisutnosti kršćana u društvenoj strukturi kasnoantičkog Kornaka.

Obrađena arheološka građa i dokumentirani ostaci ukazuju na postojanje starokršćanskih zajednica u istočnoj Slavoniji. Karakter i brojnost materijala omogućuje djelomičan uvid u pojedine aspekte društvenog, gospodarskog i duhovnog života tih zajednica. Dosad pronađeni materijal predstavlja dobru osnovu, no, ipak, za donošenje konkretnijih i preciznijih zaključaka o životu prvih kršćana na prostoru istočne Slavonije prijeko su potrebna daljnja arheološka istraživanja, bilo nastavkom iskopavanja na dosad potvrđenim lokalitetima, bilo ulaganjem napora u otkriće novih, sve sa svrhom što boljeg poznavanja začetaka kršćanstva u istočnoj Slavoniji.

7. Literatura

CAMBI, N., 2002. – *Antika,* Naklada Ljevak, Zagreb.

BRUNŠMID, J., 1902. – Colonia Aurelia Cibalae, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu,* Vol. 6, No. 1, Zagreb,117-166.

DAMJANOVIĆ, D., 2009. - Un affresco dalla necropoli dell'antica città romana di Certissia in Croazia. A proposito del cantaro, dei pavoni e degli elementi astrali., *Rivista di archeologia Cristiana,* 85, Vatikan, 237-260.

DIMITRIJEVIĆ, S., 1979. - Arheološka topografija i izbor arheoloških nalaza s vinkovačkog tla, *Corolla memmoriae Iosepho Brunšmid dicata. Izdanja Hrvatskoga Arheološkog Društva,* 4, Vinkovci, 133–268.

DUKAT Z., Makjanić, R., Migotti, B., 1998. – *Katalog*, Accede ad Certissiam. Antički i ranokršćanski horizont arheološkog nalazišta Štrbinci kod Đakova, Zagreb.

ILKIĆ, M., 2006. – Antičke plombe iz Sotina, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru,* 48, Zadar, 57-80.

JARAK, M., 1994. – *Povijest starokršćanskih zajednica na tlu kontinentalne Hrvatske*, Od Nepobjedivog sunca do Sunca Pravde, Zagreb.

MIGOTTI, B., 1994. – *Arheološka građa iz ranokršćanskog razdoblja na tlu kontinentalne Hrvatske,* Od Nepobjedivog sunca do Sunca Pravde, Zagreb.

MIGOTTI, B., 1997. – An Early Christian fresco from Štrbinci near Đakovo, *Hortus Artium Medievalium,* 3, Zagreb, 213-226.

MIGOTTI, B., 1998. – *Vrednovanje arheološke građe u svjetlu rimskodobnog i ranokršćanskog horizonta Panonije,* Accede ad Certissiam. Antički i ranokršćanski horizont arheološkog nalazišta Štrbinci kod Đakova, Zagreb.

MIGOTTI, B., 2003. – *Pozlaćena stakla sa Štrbinaca kod Đakova,* Muzej Đakovštine, Đakovo.

MIGOTTI, B., 2012. - Die rätselhafte Inschrift über die christliche Stadt Certissia, *Mitteilungen der Christlichen Archäologie*, 18, Beč, 9-20.

MIGOTTI, B., 2015. – Early Christian Archaeology in Northern Croatia, *Neue Forschungen zum frühen Christentum in der Balkanländern,* Beč, 61-68.

PERINIĆ, LJ., 1998. – *Izvori o Certsiji,* Accede ad Certissiam. Antički i ranokršćanski horizont arheološkog nalazišta Štrbinci kod Đakova, Zagreb.

VULIĆ, H., 2012. - Kamenica – ranokršćanski kompleks kod Vinkovaca, *Hrvatska revija,* 1-2, 62-66.

VULIĆ, H., 2014. - Rezultati probnih arheoloških istraživanja na lokalitetu Kamenica (rujan-listopad 2013.), *Godišnjak ogranka Matice hrvatske u Vinkovcima za 2013. godinu,* 31, Vinkovci, 201-209.

VULIĆ, H., 2015. – Kamenica. An Early Christian Complex, *Neue Forschungen zum frühen Christentum in der Balkanländern,* Beč, 69-72.

VULIĆ, H., 2016a. - Kamenica – Okereszteny csaszari kozpont Vinkovciban, *Szent Marton es Pannonia. Keresztenyseg a Romai vilag Hataran,*2016, Szombathely, 90-92.

VULIĆ, H., 2016b. - Eine frühchristliche Anlage in Kamenica bei Cibalae/Vinkovci: Vorbericht zu den archäologischen Untersuchungen in den Jahren 2012 bis 2015, *Forschungen zu Spätantike und Mittelalter,* 4, Remshalden, 133-144.

8. Popis ilustracija

Slika 1. Administrativna podjela Panonije (PANNONIA PRIMA, 2018. - Pannonia Prima, https://en.wikipedia.org/wiki/Pannonia_Prima, 25.7.2018.) 3
Slika 2. Utjecaji u kristijanizaciji Panonije (M. JARAK, 1994, 21.) 5
Slika 3. Posvjedočene biskupije na tlu istočne Slavonije (M. JARAK, 1994, 33.) 6
Slika 4. Položaj Certisije na cesti (B. MIGOTTI, 2012, 10.) 11
Slika 5. Grobnica s dvoslivnim krovom i freskom (B. MIGOTTI, 1994, 69.) 12
Slika 6. Grobovi u obliku latinskog križa (B. MIGOTTI, 1994, 57.) 13
Slika 7. Opeka s prikazom kristograma (Z. DUKAT, et al., 1998, 15.) 15
Slika 8. Nadgrobni natpis Flavija Maura (Z. DUKAT, et al., 1998., 13.) 15
Slika 9. Okrugla mramorna ploča (Z. DUKAT, et al., 1998, 15.) 16
Slika 10. Natpis sa spomenom imena naselja (DRUM.HR - Arheološka izložba ranokršćanskih nalaza, 2014, http://drum.hr/arheoloska-izlozba-ranokrscanskih-nalaza/, 3.8.2018.) 17
Slika 11. Freska iz Štrbinaca (RADIO ĐAKOVO - Arheološka izložba u Muzeju Đakovštine, 2014,http://www.radio-djakovo.hr/2014/10/arheoloska-izlozba-u-muzeju-dakovstine/, 3.8.2018.) 18
Slika 12. Pozlaćeno staklo I (B. MIGOTTI, 2003, 24) 20
Slika 13. Pozlaćeno staklo II (B. MIGOTTI, 2003, 45) 21
Slika 14. Pozlaćeno staklo iz Dunaujvarosa (B. MIGOTTI, 2003, 47) 21
Slika 15. Tlocrt kompleksa na lokalitetu Kamenica (GRADSKI MUZEJ VINKOVCI, 2012 - Arheološki lokalitet Kamenica, http://muzejvk.hr/?attachment_id=857, 5.8.2018.) 23
Slika 16. Ulomci mramora s lokaliteta Kamenica (H. VULIĆ, 2015, Tafel 21, Fig. 3) 24
Slika 17. Grob 12 (H. VULIĆ, 2016a, 92.) 25
Slika 18. Grob s freskama (FOTOTEKA GMVK, H. VULIĆ, 2013.) 25
Slika 19. Unutrašnjost zabata s freskom (FOTOTEKA GMVK, H. VULIĆ, 2013.) 26
Slika 20. Langobardski novac (H.VULIĆ, 2016b, 139.) 26
Slika 21. Antička plomba s prikazom kristograma (M. ILKIĆ, 2006, kat. br. 14, 74.) 28
Slika 22. Crtež plombe s kristogramom (M. ILKIĆ, 2006, kat. br. 15, 74.) 29
Slika 23. Plomba s prikazom Danijela (M. ILKIĆ, 2006, kat. br. 16., 74.) 29

9. Popis karti

Karta 1. Popis nalazišta starokršćanske kulture 9
Karta 2. Položaj Štrbinaca 10
Karta 3. Označen položaj Kamenice 22
Karta 4. Položaj Sotina 27

Sažetak

STAROKRŠĆANSKI LOKALITETI U ISTOČNOJ SLAVONIJI U SVJETLU NOVIH ARHEOLOŠKIH ISTRAŽIVANJA

Starokršćanski lokaliteti u istočnoj Slavoniji zauzeli su važno mjesto u starokršćanskoj arheologiji. Štrbinci s nalazima freske, grobova u obliku latinskog križa, epigrafske građe i pozlaćenih stakla dokazuje da je postojala jaka starokršćanska zajednica koja nije posvjedočena u povijesnim vrelima. Nalazima i arheološkim metodama na Kamenici potvrđeno je postojanje memorijalno-cemeterijalnog kompleksa, a antičkim plombama sa starokršćanskim motivima nađenim u Sotinu pojavile su se naznake postojanja starokršćanske zajednice na području rimskog Kornakuma.

Ključne riječi: *starokršćanska arheologija, Štrbinci, Kamenica, Sotin*

Abstract

EARLY CHRISTIAN SITES IN EASTERN SLAVONIA IN REGARDING OF NEW ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES

Early Christian sites in eastern Slavonia occupy an important place in Early Christian archaeology. Štrbinci with fresco finds, graves in form of Latin cross , in epigraph structure and two gold-sandwich glasses prove that there was a strong Early Christian community that was not seen in any historical sources. In Kamenica by findings and with archaeology methods, it was confirmed the existence of a memorial-cemetery complex, and in the antiques seals with Early Christian motives found in Sotin there where some indications of existence of an early Christian community in the area of Roman Kornakum.

Keywords: *Early Christian Archeology, Štrbinci, Kamenica, Sotin*